

PRATARMĖ

Būtinybę sugrįžti prie atsakomybės problemos pirmiausia paskatino dabarties pasaulio iššūkiai – COVID-19, karai, ekologinės problemos ir kt. Vieni jų rodo, kad kažkas pražiūrėta, nepadaryta, nesuprasta, kiti – signalizuoja naują, pasikeitusį pasaulį. Todėl ir sugrįžimas prie atsakomybės problemos pareikalavo iš mūsų kelti dvejopą uždavinį – atsižvelgti į atsakomybės sąvokos genezę ir plėtotę Vakarų filosofinėje tradicijoje, o taip pat apmąstyti naujas metodologines prieigas. Stebime procesą, kai tradicinę atsakomybės sampratą, besiremiančią autonomišku asmeniu, atsakingu už savo veiklos pasekmes, keičia socialinių, technologinių ir ekologinių saitų įsisąmoninimas, vedantis į kolektyvinį veikimą, žalos atlyginimą ir pagalbą kenčiančiam. Šis kolektyvinis veikimas suponuoja ne tik dabar gyvenančių žmonių atsakomybę, bet ir tarpgeneracinę atsakomybę – santykį su praeities ir ateities kartomis (plg. Hans Jonas *Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation* (1979), Tiziana Andina *A Philosophy for Future Generations: The Structure and Dynamics of Transgenerationality* (2022)). Tačiau išsiplėtęs atsakomybės laukas nebūtinai reiškia atsakomybės ir kaltės prisiėmimą, mat asmens konkretaus sprendimo ir pasirinkimo ryšys su šiuo globaliai išsiplėtusiu lauku tampa neaiškus ir sunkiai apčiuopiamas (plg. Timothy Clark *The Value of Ecocriticism* (2019), Jacques Derrida *Donner la mort* (1992)). Todėl vis daugiau svario teikiama institucijoms, daugelyje visuomenės gyvenimo sričių formuojasi draudiminė atsakomybė, potencialiai galinti tapti prielaida solidariems veiksams, tačiau pats šios atsakomybės turinys lieka miglotas, nes atsakingo subjekto vietą užima sistemos įpareigotų dalyvių tinklas. Bandant suprasti šį kompleksinį procesą, šiame žurnalo numeryje siekiama atsakomybės problemą aptarti skirtingų sričių – etikos, teisės ir politikos – sankirtoje.

Athena: filosofijos studijos nr. 19 pradedamas prancūzų filosofo Paulio Ricœuro straipsnio „Atsakomybės sąvoka: semantinės analizės bandymas“ vertimu į lietuvių kalbą (vertė Dobilė Kisieliūtė). Ricœuras aptaria atsakomybės sąvokos „odisėją“, pradedant teisiniu ir filosofiniu diskursais, kuriuose atsakomybės sąvo-

kos pirmtake tampa „įrašymo į sąskaitą“, „įskaitymo“ (pranc. *imputation*) sąvoka, leidžianti kalbėti tiek apie veiksmo priskyrimą subjektui, tiek apie atlygį. Pereidamas prie šiuolaikinio atsakomybės idėjos išplėtojimo, Ricœuras imasi dvejopos strategijos: atsakomybės sąvokos numoralinimo (teisėje) ir sumoralinimo (etikoje). Šios priešingomis kryptimis nukreiptos pastangos jam leidžia parodyti, kad atsakomybės sąvokos išsiplėtimą šiuolaikiniame diskurse lėmė, viena vertus, transformacijos juridiniame lauke, kita vertus – su moralumu susiję pokyčiai už teisės ribų. Juridinėje plotmėje ryškėja bandymas atsieti atsakomybę nuo kaltės – perėjimas nuo bausmės prie žalos atitaisymo idėjos, prie atsakomybės be kaltės idėjos, kaltės idėjos pakeitimas rizikos idėja ir pan. Perkėlus akcentą nuo įtariamo žalos kaltininko į nukentėjusįjį, priartėjama prie visiško atsakomybės už savo veiksmus panaikinimo. Vis dėlto, kaip teigia Ricœuras, sykiu išryškėja ir didžiulis paradoksas: visuomenėje, kurioje, sąmoningai siekiama įtvirtinti rizikos filosofiją ir kalbama tik apie solidarumą „konkreto atsakingo asmens kerštinga paieška prilygsta tų, kurie identifikuojami kaip žalos sukėlėjai, naujam kaltinimui“. Savo ruožtu moralinėje plotmėje atsakomybės sąvoka išsiplėčia tiek, kad jaučiamės atsakingais už kitą žmogų, už kitą asmenį, o retrospektyvų žvilgsnį keičia perspektyvus (atsakomybė už būsimas veiksmo pasekmes). Tačiau ir čia Ricœuras įžvelgia pavojų: atsakomybės amplitudės išplėtimas erdvėje ir laike „gali turėti priešingą efektą, kai pasidaro nebeįmanoma aptikti keliskart padauginto bei atskiesto atsakomybės subjekto“. Filosofas siūlo grįžti prie apdairumo dorybės (*phronesis, prudentia*), galinčios padėti tarp nesuskaičiuojamų veiksmo pasekmių atpažinti tas, už kurias pagrįstai galime būti laikomi atsakingais.

Antrame skyriuje, pavadintame „Permąstant atsakomybės ir kaltės ryšį“, publikuojamas Naglio Kardelio straipsnis, skirtas atsakomybės ir kaltės analizei senovės graikų bei šiuolaikiniame mąstyme. Kardelis, laikydamasis panašios strategijos kaip ir Ricœuras, pradeda nuo semantinės analizės, atkreipdamas dėmesį į tai, kad senosios graikų kalbos terminais, sinkretiškai perteikiančiais atsakomybės ir kaltės reikšmes (*hupologos; aitios; logon didonai*), atsakomybę linkstama apibrėžti kaip potencialią kaltę, o atsakinguosius laikyti pozityviosiomis ar negatyviosiomis tiek jų pačių sąmoningai atliktų blogų veiksmų, tiek ir nepajėgtų užkardyti kitų asmenų piktavalių veiksmų ar šiaip nelaimingų nutikimų „priežastimis“. Įdomu tai, kad Kardelis graikų filosofiniuose tekstuose atranda autentiškesnę atsakomybės be kaltės, suvokimą, siedamas jį su rūpesčiu (*meletē*) – visų pirma rūpesčiu dėl savęs paties. Arūnas Sverdiolas straipsnyje „Tauta kaip pasirinkimas“ analizuoja Ernesto Renano tautos kaip kasdieninio plebiscito sampratą, pagal kurią priklausymas tautai steigiamas sąmoningo, valingo ir / ar aistrinio apsisprendimo pagrindu. Suproblemindamas šią sampratą, Sverdiolas pasitelkia dramatišką ir tragišką Lietuvos istorijos

– išeivijos išlikimo, Holokausto, Klaipėdos krašto aneksijos, kolaboravimo su nacių ir sovietų režimais – tematiką ir kelia „sunkaus palikimo“, kaltės ir atsakomybės klausimus. Jolanta Saldukaitytė straipsnyje „Atleidimas ir atsakomybė Emmanuelio Levino filosofijoje“ teigia, kad Levino begalinė atsakomybės samprata nėra tiesiogiai susijusi su atleidimu Kitam. Pasitelkdama Holokausto pavyzdį, ji parodo, kad atleidimo trivializavimas bei banalizavimas tampa nepadoriu, mat nebėra į ką kreiptis atleidimo. Pasak jos, atleidimas nėra vien asmeninis reikalas – tai platesnis atsakomybės prisiėmimas už bendruomenę.

Trečiame skyriuje publikuojamuose straipsniuose susitelkiama į teisingumo ir atsakomybės santykį. Gretindamas Emmanuelio Levino „etiką kaip pirmąją filosofiją“ ir Immanuelio Kanto deklaruojamą „praktinio proto pirmenybę“, Richardas A. Cohenas parodo, kad aukščiausias įstatymo / dėsno statusas gamtoje ir įstatymą leidžiančio proto autonomija įkalina Kantą epistemologinėje perspektyvoje, o Levinas „pirmine teise“ pripažįsta esant moralinį imperatyvą, reiklesnį nei įstatymo taisyklė, kylanti iš kito asmens kitybės ar veido. Levino opoziciją Kantui ir legalistiniam liberalizmui Cohenas mato ne kaip opoziciją teisei ar universalumui, bet kaip argumentą už tinkamą jų vertinimą, nuolatinį tobulinimą ir humanizavimą. Danutė Bacevičiūtė svarsto, kaip mūsų teisingumo ir atsakomybės supratimą sąlygoja karo diskursas. Analizuodama Rusijos karo Ukrainoje atvejį, ji parodo „humanitarinio posūkio“ tarptautinėje teisėje ir politikoje nesėkmę ir kylantį pavojų susiaurinti teisingumą iki nugalėtojo teisės ar atlygio principo. Pasitelkdama Emmanuelio Levino ir Paulio Ricœuro teisingumo ir atsakomybės santykio analizę, ji išryškina teisingumą kaip pastangą suderinti du nebendramačius reikalavimus – lygybę ir artumą Kitam. Pasak jos, Levino radikali Kito kitybė implikuoja nepanaikinamą mano atsakomybę, o moderuota Ricœuro Kito kitybė – atsakomybę kaip pasipriešinimą agresoriui. A. K. Ajeeshas straipsnyje „Liberalios teorijos ir ekologinis teisingumas: nehierarchinio modelio svarstymai“ tyrinėja besiplėtojančią aplinkos teisingumo diskursą, kuriam reikalinga įtraukesnė ir labiau saistanti prieiga, pripažįstanti giluminius saitų tarp žmonių, bendruomenių ir gamtos pasaulio. Pasak jo, liberaliose ekologinėse teorijose (Johno Rawlso, Marthaos Nussbaum) dažnai pabrėžiamos individualios teisės ir žmogaus poreikiai, tačiau nepakankamai atsižvelgiama į platesnius – kolektyvinius ir ekologinius – aplinkos teisingumo aspektus. Todėl autorius mano, kad įtraukiant čiabuvių perspektyvas, posthumanizmą ir kryžminį aplinkosauginį požiūrį būtų labiau atliepiamas kolektyvinio veiksmo poreikis, pagarba ateities kartoms ir solidarumas susiduriant su socialiniais ir aplinkos iššūkiais.

Ketvirtame skyriuje, pavadintame „Politinė atsakomybė: nepaprastosios padėties iššūkiai demokratijai“ svarstomi politiniai atsakomybės aspektai. Linas

Jokubaitis kritiškai analizuoja Hanso Jonaso pastangas permąstyti pamatines etinės ir politinės minties prielaidas ekologinių iššūkių akivaizdoje. Pasitelkdamas Roberto Spaemanno interpretaciją, Jokubaitis parodo, kad Hobbeso pradėtoje ir Jonaso pratęstoje politinės minties tradicijoje nunyksta įtampa tarp elementaraus išgyvenimo ir gero gyvenimo, o tai įsteigia totalitarinę funkcionalistinę politinę ontologiją. Corrado Piroddi straipsnyje COVID-19 pandemijos ir kitų epidemijų iššūkis analizuojamas kaip politinė nepaprastoji padėtis bei nagrinėjami politiniai nemedikamentinių intervencijų bruožai. Piroddi teigimu, tokių intervencijų pateisinimui reikalinga ne tik mokslinės bendruomenės parama, bet ir gilus jų etinio tvarumo ir moralinio sąžiningumo supratimas. Jis argumentuoja, kad nepaprastųjų sveikatos politikos priemonių įteisinimas neatsiejamas nuo priemonių nešališkumo, jų nediskriminuojančio pobūdžio, nepaprastųjų veikimo būdų įgyvendinimo skaidrumo bei glaudaus santykio tarp esančiųjų valdžioje ir piliečių, kuriems ši valdžia tarnauja.

Paskutiniuose dviejuose numerio skyriuose publikuojamas Audronės Žukauskaitės ir Danutės Bacevičiūtės pokalbis, skirtas Emmanuelio Levino filosofinės minties aktualumui šiuolaikiniame diskurse, o taip pat Audronės Žukauskaitės recenzija „Kaip dekolonizuoti vaizduotę?“ Kristupo Saboliaus knygai *Immaginazione. Al di là dell'Antropocene*, 2024 Lit Edizioni (*Imagination Beyond The Anthropocene*).

Dėkoju visiems, prisidėjusiems prie šio numerio atsiradimo, ir viliuosi, kad bendromis autorių ir skaitytojų pastangomis po truputį formuosis dialoginės atsakomybės laukas.

Sudarytoja Danutė Bacevičiūtė

PREFACE

The necessity to revisit the problem of responsibility was primarily prompted by the challenges of our contemporary world – COVID-19, wars, ecological crises, and more. Some of these challenges highlight oversight, inaction, or misunderstanding, while others signal a transformed and ever-changing world. Consequently, the return to the problem of responsibility required us to tackle a dual task: to consider the genesis and development of the concept of responsibility in the Western philosophical tradition, and to reflect on new methodological approaches.

We observe a process wherein the traditional notion of responsibility, based on an autonomous individual accountable for the consequences of their actions, is being replaced by an awareness of social, technological, and ecological interconnections. This shift leads to collective action, reparations, and assistance to those who are suffering. Such collective action implies not only the responsibility of the living but also intergenerational responsibility – a relationship with both past and future generations (cf. Hans Jonas's *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age* [1979] and Tiziana Andina's *A Philosophy for Future Generations: The Structure and Dynamics of Transgenerationality* [2022]). However, this expanded field of responsibility does not necessarily mean assuming guilt or accountability, as the connection between an individual's specific decisions and this globally expanded field becomes unclear and difficult to grasp (cf. Timothy Clark's *The Value of Ecocriticism* [2019] and Jacques Derrida's *The Gift of Death* [1992]).

As a result, increasing weight is given to institutions, and in many areas of societal life, a form of insurance-based responsibility emerges. While this may potentially serve as a foundation for solidarity, the essence of this responsibility often remains vague, as the role of the accountable subject is supplanted by a network of participants obligated by systemic structures.

In attempting to understand this complex process, this issue of *Athena: Philosophical Studies* seeks to address the problem of responsibility at the intersection of ethics, law, and politics.

Volume 19 opens with a Lithuanian translation of French philosopher Paul Ricœur's article, "The Concept of Responsibility: An Essay in Semantic Analysis" (translated by Dobilė Kisieliūtė). Ricœur explores the "odyssey" of the concept of responsibility, beginning with its roots in legal and philosophical discourses, where the term's predecessor, the notion of "imputation", allows for discussions of both the attribution of actions to a subject and compensation. Moving to the contemporary development of the idea of responsibility, Ricœur employs a dual strategy: the demoralization of responsibility in law and its moralization in ethics. These opposing efforts enable Ricœur to demonstrate that the expansion of the concept of responsibility in contemporary discourse has been driven by transformations within the legal field and moral changes beyond the bounds of law. In the legal realm, there is a discernible attempt to separate responsibility from guilt – a shift from punishment toward the idea of reparation, responsibility without guilt, and the substitution of the idea of guilt with that of risk. By shifting the focus from the alleged perpetrator of harm to the victim, this process approaches the complete removal of responsibility for one's actions. Nevertheless, as Ricœur observes, a significant paradox emerges: in a society striving to establish a philosophy of risk and solidarity, the vengeful search for a "concrete responsible person" becomes akin to a renewed accusation of those identified as the cause of harm. In the ethical realm, the concept of responsibility expands to such an extent that we feel responsible for another person, with a shift from retrospective to prospective responsibility (responsibility for the future consequences of actions). However, Ricœur also identifies a danger here: the spatial and temporal broadening of responsibility may result in the inability to identify the subject of responsibility, which becomes increasingly diluted and fragmented. The philosopher suggests a return to the virtue of prudence (*phronesis*, *prudentia*), which can help discern the consequences of actions for which we may justifiably be considered responsible.

The second section, titled *Rethinking the Relationship Between Responsibility and Guilt*, features Naglis Kardelis's article, which analyzes responsibility and guilt in ancient Greek and contemporary thought. Kardelis adopts a similar strategy to Ricœur's, beginning with a semantic analysis. He highlights that ancient Greek terms such as *hupologos*, *aitios*, and *logon didonai*, which syncretically express responsibility and guilt, often define responsibility as potential guilt, viewing those responsible as positive or negative "causes" of both deliberate harmful actions and inadvertent misfortunes. Interestingly, Kardelis finds a more authentic understanding of responsibility without guilt in ancient Greek philosophical texts, associating it with care (*meletē*), particularly care for oneself.

Arūnas Sverdiolas's article, "Nation as a Choice", examines Ernest Renan's concept of the nation as a daily plebiscite, based on conscious, voluntary, and often passionate decision-making. Problematizing this notion, Sverdiolas addresses themes from Lithuania's dramatic and tragic history – emigration, the Holocaust, the annexation of the Klaipėda region, and collaboration with Nazi and Soviet regimes – raising questions of "difficult legacies," guilt, and responsibility.

Jolanta Saldukaitytė's article, "Forgiveness and Responsibility in Emmanuel Levinas's Philosophy", argues that Levinas's concept of infinite responsibility is not directly tied to forgiveness of the Other. Using the Holocaust as an example, she shows how trivializing and banalizing forgiveness can become inappropriate when there is no one left to ask for forgiveness. According to her, forgiveness is not merely a personal matter – it entails a broader assumption of responsibility for the community.

The third section *Justice and Responsibility: Towards Self-Critical Justice* explores the relationship between justice and responsibility. Richard A. Cohen compares Emmanuel Levinas's "ethics as first philosophy" with Immanuel Kant's prioritization of practical reason. He demonstrates how Kant's emphasis on the autonomy of law-giving reason confines him to an epistemological perspective, whereas Levinas elevates the moral imperative arising from the Other's alterity as the "primary law." Cohen interprets Levinas's opposition to Kant and legalistic liberalism not as a rejection of law or universality but as a call for their continual refinement and humanization.

Danutė Bacevičiūtė examines how the discourse of war shapes our understanding of justice and responsibility. Using the example of Russia's war in Ukraine, she highlights the failure of the "humanitarian turn" in international law and politics and the risk of reducing justice to victor's justice or retribution. Drawing on Levinas and Ricoeur, she portrays justice as an effort to reconcile the incommensurable demands of equality and proximity to the Other. According to her, Levinas's radical alterity of the Other implies an unending personal responsibility, while Ricoeur's moderated alterity envisions responsibility as resistance to the aggressor.

A. K. Ajeesh's article, "Liberal Theories and Ecological Justice: Proposing a Non-Hierarchical Framework", explores the evolving discourse of environmental justice. According to him, liberal ecological theories (John Rawls, Martha Nussbaum, etc.) often emphasise individual rights and human needs, but fail to take into account the broader – collective and ecological – aspects of environmental justice. Ajeesh argues that integrating Indigenous perspectives, posthumanism, and intersectional environmental approaches better addresses the need for collective

action, respect for future generations, and solidarity in the face of social and environmental challenges.

The fourth section, *Political Responsibility: Challenges to Democracy in States of Emergency*, discusses the political dimensions of responsibility. Linas Jokubaitis critically examines Hans Jonas's efforts to rethink the foundational premises of ethical and political thought in the face of ecological crises. Using Robert Spaemann's interpretation, Jokubaitis highlights how the tradition of political thought, from Hobbes to Jonas, dissolves the tension between elementary physical survival and the good life, establishing a totalitarian functionalist political ontology.

Corrado Piroddi analyzes the challenges posed by the COVID-19 pandemic and other epidemics as political emergencies, exploring the ethical sustainability and moral legitimacy of non-pharmaceutical interventions. According to Piroddi, justifying such interventions requires not only the support of the scientific community but also a deep understanding of their ethical sustainability and moral integrity. He argues that legitimizing such measures requires not only scientific support but also transparency, fairness, and trust between those in power and the citizens they serve.

The final sections feature a conversation between Audronė Žukauskaitė and Danutė Bacevičiūtė on the relevance of Emmanuel Levinas's philosophy in contemporary discourse, as well as a review by Audronė Žukauskaitė of Kristupas Sabolius's book *Immaginazione. Al di là dell'Antropocene*, 2024 Lit Edizioni (*Imagination Beyond the Anthropocene*) (2024).

I would like to thank everyone who contributed to this issue and hope that, through the combined efforts of authors and readers, we can gradually cultivate a field of dialogical responsibility.

Editor: Danutė Bacevičiūtė